

De invloed van emotionele beschikbaarheid van vaders en moeders op externaliserend probleemgedrag bij eenjarige kinderen.

Universiteit Leiden

Masterscriptie Algemene- en gezinspedagogiek

Dorien Kloosterman

0573027

Begeleiders: Liesbeth Hallers-Haalboom, Msc & Dr. Marleen G. Groeneveld

Universiteit Leiden

Augustus 2012

Voorwoord

Het schrijven van deze masterscriptie heeft plaatsgevonden in de laatste fase van mijn studie Pedagogische Wetenschappen aan de Universiteit van Leiden voor de Master Algemene- en Gezinspedagogiek. Deelname aan het onderzoek “Boys will be boys?” is de aanleiding geweest tot het schrijven van deze scriptie. Het uitvoeren van huisbezoeken in gezinnen in een dagelijkse situatie vertalen naar onderzoeksdata en deze gegevens weer terugvertalen naar de dagelijkse praktijk zijn voor mijn persoonlijke ontwikkeling van grote waarde. Dit heeft mijn inzicht in wetenschappelijk onderzoek verruimd en ik heb deze periode als erg leerzaam ervaren.

Mijn dank gaat uit naar Liesbeth Hallers-Haalboom, Msc. en Dr. Marleen Groeneveld voor de begeleiding tijdens deze fase. De feedback en adviezen hebben mij ondersteund. Daarnaast gaat mijn dank uit naar mijn gezinsleden, familie en vrienden voor hun interesse en geduld.

Inhoudsopgave

Samenvatting.....	3
1. Introductie.....	4
1.1 Ouder kind relatie	5
1.2 Relatie met broer en zus.....	6
1.3 Temperament	7
1.4 Geslacht	8
1.4.1 <i>Geslacht van het kind</i>	8
1.4.2 <i>Geslacht van de ouder</i>	9
1.5 Temperament als moderator	11
2. Methode	13
2.1 Steekproef.....	13
2.2 Procedure	13
2.3 Meetinstrumenten	14
2.3.1 <i>Temperament</i>	14
2.3.2 <i>Externaliserend probleemgedrag</i>	15
2.3.3 <i>Emotionele beschikbaarheid</i>	16
2.4 Statistische analyse	16
3. Resultaten	18
3.1 Beschrijvende statistieken.....	18
3.1.1 <i>Data-inspectie</i>	18
3.1.2 <i>Beschrijving van de numerieke variabelen</i>	18
3.2 Verschillen in emotionele beschikbaarheid tussen vaders en moeders in het gezin ..	Error! Bookmark not defined.
3.2.1 <i>De rol van het geslacht van het kind</i>	19
3.3 Verbanden in emotionele beschikbaarheid tussen vaders en moeders	20
3.4 De invloed van emotionele beschikbaarheid van ouders op externaliserend probleemgedrag	20
3.5 Temperament als moderator	21
3.6 Verschillen in probleemgedrag tussen jongens en meisjes	21
3.7 De invloed van de relatie met broer of zus op de hoeveelheid van externaliserend probleemgedrag	22
4. Conclusie en discussie	22
4.1 Verschillen in emotionele beschikbaarheid tussen vaders en moeders	23
4.1.2 <i>De rol van het geslacht van het kind</i>	23
4.2 Verbanden in emotionele beschikbaarheid tussen vaders en moeders	24
4.3 Invloed van emotionele beschikbaarheid van ouders op externaliserend probleemgedrag.....	25
4.4 Temperament als moderator	25
4.5 Verschillen in probleemgedrag tussen jongens en meisjes	26
4.6 De invloed van de relatie met broer of zus op de hoeveelheid van externaliserend probleemgedrag.....	26
4.7 Sterke punten, beperkingen en aanbevelingen voor vervolgonderzoek	27
4.8 Implicaties voor vervolgonderzoek.....	28
5. Literatuur	30

Samenvatting

Introductie. Het ontstaan van externaliserend probleemgedrag kan plaatsvinden vanaf de peutertijd. In deze masterscriptie is de invloed van emotionele beschikbaarheid van vaders en moeders op probleemgedrag onderzocht, waarbij is bestudeerd of het geslacht en het temperament van het kind hierin een rol speelt. Daarnaast is de invloed van het hebben van een oudere broer of zus op de hoeveelheid probleemgedrag onderzocht.

Methode. Externaliserend probleemgedrag is voor 43 eenjarige kinderen (23 jongens) gemeten met de Preschool Child Behavior Checklist (CBCL, Achenbach & Rescorla, 2000) en het temperament van het kind is bepaald met de subschaal activiteitsniveau van de Child Behavior Questionnaire (Rothbart, Ahadi, Hershey & Fisher, 2001). Beide ouders van het kind hebben deze vragenlijsten ingevuld. De emotionele beschikbaarheid van vaders en moeders in een vrijspelsituatie is geobserveerd en gecodeerd met de Emotional Availability Scales (EAS, Biringen, 2008).

Resultaten. De onderzoeksresultaten laten zien dat er verschillen zijn in emotionele beschikbaarheid van ouders voor het kind. Moeders zijn sensitiever en structureren meer dan vaders maar ze zijn even intrusief. Wanneer het geslacht voor het kind wordt onderzocht structureren moeders meer voor dochters dan vaders voor zonen. Temperament speelt geen modererende rol in de relatie tussen emotionele beschikbaarheid en probleemgedrag, evenmin heeft het hebben van een oudere broer of zus invloed op de hoeveelheid probleemgedrag.

Conclusie. Verschillen in emotionele beschikbaarheid tussen ouders zijn reden voor aandacht voor sensitief gedrag in interventies voor ouders met jonge kinderen. De emotionele beschikbaarheid van vaders dient in interventies te worden betrokken. Ouders rapporteren weinig probleemgedrag bij eenjarige kinderen. Het verdient aanbeveling oudere peuters in onderzoek te betrekken, aangezien een toename van probleemgedrag in de peutertijd verwacht wordt.

Trefwoorden: Emotionele beschikbaarheid, Externaliserend probleemgedrag, Geslacht, Temperament, Relatie met broer of zus.

1. Introductie

Externaliserend probleemgedrag is storend gedrag dat jonge kinderen kunnen uiten in verschillende vormen zoals oppositioneel, agressief en overactief gedrag. Vaak wordt dit gedrag al vanaf de peutertijd gezien (Alink et al., 2006; Baillargeon et al., 2007). Op dat moment kunnen kinderen een grotere behoefte aan autonomie krijgen, wat de aanleiding kan zijn voor ongehoorzaam gedrag. Ook driftbuien en aandacht vragen zijn oppositionele gedragingen die zich op deze leeftijd kunnen manifesteren (Koot & Verhulst, 1991; Van Zeijl et al., 2006). Deze gedragingen kunnen een voorspeller zijn van probleemgedrag op latere leeftijd (Campbell, 1995; Keenan, Shaw, Delliquadri, Giovanelli, & Walsh, 1998; Mesman & Koot, 2001). Een deel van de peuters die overactief, agressief en openlijk vijandig zijn, kunnen psychopathologie ontwikkelen, zoals ADHD en gedragsproblemen, op de basisschoolleeftijd. Bij sommige kinderen kunnen deze problemen blijven bestaan tot in de volwassenheid (Campbell, Shaw & Gilliom, 2000). Dit kan zich uiten in crimineel gedrag waarbij beschadigingen aan personen en objecten kunnen worden toegebracht en de maatschappelijke gevolgen groot zijn (Shaw, Owens, Vondra, Keenan, & Winslow, 1996). Dit benadrukt het belang om inzicht te krijgen in de onderliggende factoren.

De kwaliteit van interacties tussen ouder en kind hebben invloed op het ontstaan van probleemgedrag, vooral wanneer sprake is van negatieve interacties (Shaw, Owens, Giovanelli, & Winslow, 2001). Insensitieve opvoeding blijkt van invloed te zijn op externaliserend probleemgedrag zoals aangetoond in de meta-analyse van Rothbaum en Weisz (1994). Ook de mate van emotionele beschikbaarheid van ouders wordt in verband gebracht met het ontstaan van probleemgedrag (Kang, 2006). Veel onderzoek heeft de relatie tussen moeder en kind onderzocht, terwijl de rol van de vader onderbelicht is geweest. In deze masterscriptie worden omgevingsfactoren onderzocht zoals de invloed van beide ouders en van broers en zussen. De invloed van broers en zussen op de emotionele ontwikkeling van kinderen binnen het gezin is immers evident (Brody, 2004).

Mogelijke andere factoren die van invloed kunnen zijn op de ontwikkeling van probleemgedrag en nader onderzocht worden in deze scriptie zijn kindfactoren, zoals het geslacht en het temperament van het kind. Tot slot wordt aandacht besteed aan de differentiële ontvankelijkheidstheorie van Belsky (1997) om een verklaring te geven waarom sommige kinderen wel gedragsproblemen ontwikkelen en anderen niet.

1.1 Ouder kind relatie

Een belangrijke omgevingsfactor is de relatie die het kind opbouwt met zijn of haar ouders. Emotionele beschikbaarheid van ouders is een belangrijk aspect bij het vormen van de relatie tussen ouder en kind. Bij emotionele beschikbaarheid van de ouder staat de emotionele responsiviteit en het affectief aansluiten door de ouder bij de behoeftes en de doelen van het kind centraal. Hierbij is het van belang dat de ouder ondersteunend is voor het kind, zodat het kind zich veilig voelt om de wereld om zich heen te gaan ontdekken (Emde, 1980). Aspecten die een rol spelen bij emotionele beschikbaarheid van de ouder zijn sensitiviteit, structureren, niet-intrusief gedrag en niet-vijandig gedrag binnen de relatie. Sensitiviteit verwijst naar de mate waarin de ouder warm en emotioneel betrokken is bij het kind. Structureren verwijst naar de manier waarop de ouder structuur aanbiedt en of de ouder zijn of haar handelingen aansluit bij het kind. Een ouder die intrusief is, is een ouder die inbreuk doet op de autonomie van het kind en een vijandige ouder is een ouder die op een neerbuigende en vijandige manier praat met het kind en ongeduldig is; dit kan op een openlijke manier of op een verborgen manier gebeuren (Biringen et al., 2008).

In het verleden is sensitief gedrag van moeders onderzocht in de relatie met kinduitkomsten. Zo heeft Van den Boom (1994) in een experimentele studie laten zien dat vergroting van de sensitiviteit bij moeders van prikkelbare baby's leidt tot het vormen van een veilige gehechtheidrelatie in een groep moeders met hun eerste kind. Daarnaast is een positief verband gevonden tussen emotionele beschikbaarheid van moeders en de taalontwikkeling van zonen op de leeftijd van 19 maanden (Lovas, 2002). Ook slaappatronen bij kinderen in relatie met sensitief gedrag zijn onderzocht en hier worden tegenstrijdige resultaten gevonden. In een onderzoek bij eenjarige kinderen is geen verband gevonden tussen interactie van moeder en kind en het slaappatroon van het kind (Scher, 2001). Echter in ander onderzoek wordt wel een significante relatie gevonden tussen de emotionele beschikbaarheid van moeders tijdens bedtijd en het slaappatroon van kinderen (Teti, Kim, Mayer & Countermeine, 2010). In onderzoek naar de emotionele beschikbaarheid in risicosituaties is een relatie gevonden tussen sociaal economische situatie (SES) van de ouders en emotionele beschikbaarheid. De ouders met een hogere SES lijken significant sensitiever te zijn dan ouders met een lagere SES. Deze laatste groep bleek ook significant vijandiger te zijn in een vrijspelsituatie met hun kind op de leeftijd van 12 maanden (Ziv, Aviezer, Gini, Sagi & Koren-Karie, 2000). Het is duidelijk dat meerdere ontwikkelingsuitkomsten worden beïnvloed door emotionele beschikbaarheid. Wanneer het ontstaan van probleemgedrag zoals ongehoorzaamheid wordt bestudeerd is ook sprake van invloed door de emotionele

beschikbaarheid van ouders. Emotionele beschikbaarheid en vooral sensitief gedrag en structureren door de moeder blijken belangrijke voorspellers te zijn van de mate van gehoorzamen van het kind op de leeftijd van 15 tot 31 maanden tijdens een vrijspelsituatie gevolgd door een opruimopdracht. Peuters gehoorzamen beter in relaties die sensitief en waarin de moeder de interactie goed structureert (Lehman et al., 2002). Onderzoek waarbij de relatie tussen moeder en kind weinig warmte en plezier laat zien in de baby- en peutertijd heeft aangetoond dat kinderen uit de normale populatie op de basisschoolleeftijd en op de leeftijd van 17 jaar externaliserend probleemgedrag vertonen. Ook beoordelen kinderen, waarbij een laag niveau van moederlijke ondersteuning en affectie in de peutertijd is geobserveerd, zichzelf als agressiever dan anderen op 17-jarige leeftijd (Olson et al., 2000).

Samenvattend kan gesteld worden dat naast sensitiviteit, aspecten vergelijkbaar met structureren en niet-intrusief gedrag in onderzoek betrokken worden (Lehmann et al., 2002; Olson et al., 2000). De relatie van emotionele beschikbaarheid van ouders met het probleemgedrag van eenjarige kinderen die opgroeien in een gezin met een ouder kind staat in deze masterscriptie centraal waarbij sensitiviteit, structureren en niet-intrusief gedrag afzonderlijk wordt onderzocht.

1.2 Relatie met broer en zus

Een andere mogelijke omgevingsfactor is het hebben van een broer of zus. Broers en zussen kunnen in de eerste levensjaren samen veel tijd doorbrengen binnen het gezin en de intensiteit en variatie van emoties die kinderen in de communicatie met elkaar ervaren spelen een belangrijke rol in de sociaal-emotionele ontwikkeling (Modry-Mandell, Gamble & Taylor, 2007). Aspecten van de relatie met een broer of zus kunnen bijdragen aan de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen. Dit kan op twee verschillende manieren gebeuren: direct door interacties tussen broers en zussen onderling of indirect door de invloed die een kind uitoefent op zijn ouder en zo de zorg die andere kinderen in het gezin krijgen beïnvloedt (Brody, 2004).

Het hebben van een broer of zus kan invloed uitoefenen op de hoeveelheid en de vorm van lichamelijk agressief gedrag die kinderen laten zien en jongere broers en zussen kunnen in interactie met hun oudere broers of zussen het agressieve gedrag initiëren. Tremblay en collega's (1999) concluderen dat er een grote toename is in agressief gedrag bij kinderen in de leeftijd van 12 tot 17 maanden in interactie met andere kinderen, gerapporteerd door de moeder. Differentiële opvoeding waarbij ouders hun oudste en hun jongste kinderen verschillend opvoeden, kan een rol spelen bij het ontstaan van agressief gedrag (Blandon &

Volling, 2008). Volgens Sulloway (1996) investeren ouders meer in hun eerstgeborenen en dit kan bij het jongste kind leiden tot gevoelens van rivaliteit en boosheid. Dit kan zich uiten in aandachtvragend gedrag van het jongste kind en agressief gedrag gericht tegen het oudere kind. Dunn en Munn (1985) concluderen dat een significante toename van agressief gedrag bij kinderen op de leeftijd van 14 tot 24 maanden optreedt in conflictsituaties tussen broers en zussen. Wanneer kinderen in de vroege kindertijd op een vijandige en negatieve manier met elkaar omgaan, blijken ze meer externaliserend probleemgedrag te vertonen in de adolescentie (Dunn, Slomkowski, Beardsall & Rende, 1994). Jongere broers of zussen lijken agressiever te zijn naar oudere broers of zussen dan andersom en dit kan verklaard worden door het gegeven dat de oudere broers of zussen al geleerd hebben om hun agressieve gedrag te reguleren. De ouders leren dit agressieve gedrag mogelijk sneller af bij het oudste kind, omdat het jongste kind meer gevaar loopt vanwege het feit dat de oudste sterker is en het jongste kind daardoor meer risico loopt op verwondingen (Tremblay et al., 2004). Een andere reden waarom jongere broers en zussen meer probleemgedrag kunnen laten zien, is dat zij externaliserend probleemgedrag van hun oudere broers en zussen kopiëren wanneer zij dit gedrag laten zien.

Wanneer er gekeken wordt naar de rol van geslacht in het vertonen van externaliserend probleemgedrag lijken kinderen van gelijk geslacht elkaar meer te beïnvloeden. Zo lijken broers en zussen in de adolescentie meer conflicten te hebben als ze van hetzelfde geslacht zijn en lijken zij delinquent gedrag van elkaar te kopiëren (Graham-Bermann, 1994; Slomkowski, Rende, Conger, Simons & Conger, 2001). Onderzoek naar probleemgedrag waarbij kinderen van verschillend geslacht in één gezin zijn betrokken is schaars. In een studie naar delinquent gedrag waarbij paren van broers en zussen van het zelfde geslacht en van verschillend geslacht zijn betrokken, lijken de jongste broers meer beïnvloed te worden door het oudste kind dan de jongste zussen (Fagan & Najman, 2003). Ander onderzoek toont aan dat oudere broers vaker als rolmodel voor afwijkend gedrag fungeren dan oudere zussen, waarschijnlijk omdat jongens vaker afwijkend gedrag vertonen dan meisjes (Boyle et al., 2001). Veel onderzoeken naar externaliserend probleemgedrag gaan over kinderen in de basisschoolleeftijd en adolescentie. Omdat agressie in de vroege kindertijd sterk gerelateerd is aan delinquent gedrag in de adolescentie, is het van belang om de invloed van agressief gedrag van broers en zussen op elkaar al in de vroege kindertijd nader te onderzoeken.

1.3 Temperament

Een belangrijke kindfactor die een rol kan spelen bij het ontstaan van probleemgedrag is het temperament van het kind. Met temperament wordt de algemene gedragstijl bedoeld die het

kind laat zien in verschillende contexten (Rothbart, Ahadi, Hershey & Fisher, 2001). Het temperament van het kind verwijst naar de manier en frequentie waarop kinderen hun emoties en behoeften uiten. Belangrijke onderzoekers op het gebied van temperament zijn Thomas en Chess (1977). Zij baseren hun theorieën over temperament op interviews met ouders waarin hen werd gevraagd hoe het kind in de babytijd reageerde in verschillende situaties en op nieuwe prikkels. Zij identificeren oorspronkelijk negen dimensies en dit resulteerde in een driedeling van temperament in de babytijd: moeilijke baby's, makkelijke baby's en baby's die eerst even moeten wennen aan nieuwe situaties en nieuwe mensen. Moeilijke baby's huilen veel en hebben een onregelmatig eet- en slaappatroon, zij reageren negatief bij nieuwe ervaringen en hebben moeite zich aan te passen bij veranderingen. Dit is in tegenstelling tot makkelijke baby's die een regelmatig gedragspatroon hebben, positief reageren op nieuwe prikkels en zich goed aanpassen aan veranderingen. Baby's die eerst moeten wennen laten in eerste instantie kenmerken zien van een moeilijk kind maar passen zich langzaam aan en lijken dan meer op een makkelijke baby (Schaffer, 1996).

Een temperamentdimensie die in verband wordt gebracht met externaliserend probleemgedrag is het activiteitsniveau van het kind. Dit verwijst naar de algemene graad van mobiliteit zoals is terug te zien in de manier waarop het kind zijn motoriek uitoefent. De wijze waarop hij zich voortbeweegt en het tempo waarin dit gebeurt kan variëren van zeer actief tot inactief. Een kind met een hoog activiteitsniveau kan moeilijk stil zitten, wil altijd klauteren, rennen of springen en is vol energie, terwijl kinderen met een laag activiteitsniveau afwachtend zijn en reageren op initiatief van de ander. Verschillen in activiteitsniveau zijn snel zichtbaar na de geboorte. Wenckstern, Weizmann en Leenaars (1984) bestudeerden het verband tussen temperament en speltempo bij jonge kinderen en concluderen dat baby's die op een hoog tempo spelen, intenser en negatiever in stemming zijn en minder gevoelig voor de omgeving dan kinderen met een laag tempo, deze kinderen speelden langer met speelgoed en waren minder snel afgeleid. De temperamentdimensie activiteitsniveau is een sterke voorspeller van externaliserend probleemgedrag bij kinderen in de leeftijd van 18 tot 30 maanden (Hagekull, 1994; Mathiesen & Sanson, 2000).

1.4 Geslacht

1.4.1 Geslacht van het kind. Een andere kindfactor die een rol kan spelen in de ontwikkeling van externaliserende problemen is het geslacht van het kind (Tremblay et al., 1999). Wanneer de verschillende aspecten van de externaliserende problemen onderzocht

worden lijkt, vóór de leeftijd van vier jaar, agressief gedrag vaker voor te komen bij jongens dan bij meisjes (Baillargeon et al., 2007). In het onderzoek van Alink en collega's (2006) kwam naar voren dat er geen aantoonbaar verschil bestaat tussen jongens en meisjes in dezelfde leeftijdsgroep op de leeftijd van 12 maanden met betrekking tot lichamelijke agressie. Dit verschil is wel aantoonbaar op de leeftijd van 24 en 36 maanden. Gedrag dat valt onder de grove motoriek zoals springen, klimmen en rennen, wordt in de peutertijd bij jongens minder vaak bekritiseerd dan bij meisjes door ouders. Ook wordt competitie meer aangemoedigd bij jongens en dit kan leiden tot het eerder gebruiken van lichamelijke agressie door jongens (Martin & Ross, 2005). Tevens lijkt oppositioneel en agressief gedrag vaker bij jongens voor te komen dan bij meisjes in een studie van Koot en Verhulst (1991) naar probleemgedrag. In deze studie bleken meisjes meer slaapproblemen te hebben.

1.4.1 Geslacht van de ouder. Vaders en moeders socialiseren hun kinderen op unieke wijze en de verschillen in geslacht tussen ouders kunnen hierin een rol spelen. In veel onderzoek is sensitief opvoedgedrag onderzocht tussen moeder en kind. Dit heeft te maken met het feit dat moeders de rol van primaire verzorger hebben. Recent worden vaders meer betrokken bij de opvoeding doordat moeders in de laatste decennia vaker buitenshuis gaan werken (O'Brien, 2005). Het is mede daarom van belang dat vaders betrokken worden in onderzoek, dit wordt tegenwoordig steeds meer onderschreven. Daarnaast neemt de betrokkenheid van vaders toe naarmate het kind zich ontwikkelt van baby tot peuter. Vaders zijn vaak minder betrokken dan moeders bij de verzorging van baby's en vaders gaan meer tijd aan hun kind besteden wanneer het een kind een ondernemende peuter wordt (De Hart, Sroufe & Cooper, 2004). In gezinnen waarbij ouders tweeverdieners zijn, is sprake van een trend naar meer gelijkheid in de hoeveelheid tijd die vaders en moeders met hun kind doorbrengen, hoewel vaders minder tijd besteden aan het kind dan moeders (O'Brien, 2005). Wanneer vaders meer tijd besteden aan hun kind, betekent dit niet automatisch dat de inhoud van deze tijd samen van goede kwaliteit is. Er is weinig bewijs voor een lineaire relatie tussen de hoeveelheid geïnvesteerde tijd door vaders en positieve kinduitkomsten. De kwaliteit van de tijd die vaders met hun kind doorbrengen lijkt belangrijker voor goede kinduitkomsten dan de kwantiteit (Pleck & Masciadrelli, 2004).

Uit onderzoek komen verschillende resultaten naar voren met betrekking tot sensitiviteit van vaders en moeders ten opzichte van zonen en dochters. Schoppe-Sullivan en collega's (2006) concluderen dat er geen verschil bestaat tussen de ouders bij 1-jarige zonen, maar bij de dochters zijn er wel verschillen gevonden, waarbij de vaders minder sensitief zijn

dan de moeders. Shaw, Keenan en Vondra (1994) tonen aan dat wanneer moeders niet sensitief zijn als het kind 12 maanden oud is, jongens gedragsproblemen kunnen ontwikkelen op de leeftijd van 2 en 3 jaar en de meisjes geen gedragsproblemen ontwikkelen ongeacht de mate van responsiviteit van de moeder. Emotionele beschikbaarheid is door Lovas (2005) onderzocht en zij stelt dat er wel verschillen bestaan tussen vaders en moeders bij hun zonen van 19 maanden oud. De moeders zijn sensitiever dan de vaders en tegelijkertijd zijn de moeders sensitiever naar dochters dan naar zonen. Bovendien zijn andere aspecten van emotionele beschikbaarheid, zoals structureren en het niet-intrusieve gedrag, voor vaders en moeders verschillend. Vaders vertonen een gemiddeld lager niveau dan moeders en ten opzichte van zonen is dit ook lager dan ten opzichte van dochters. De emotionele beschikbaarheid van vaders voor hun zonen was het laagste (Lovas, 2005). Om te onderzoeken of emotionele beschikbaarheid universeel is heeft een onderzoek hiernaar in verschillende culturen plaatsgevonden en moeders blijken sensitiever te zijn dan vaders. Bovendien structureren moeders in dit onderzoek ook meer naar dochters dan naar zonen (Bornstein et al., 2008). Emotionele energie verwijst naar de mate van interesse en enthousiasme van vaders in interactie met hun baby's van 6 maanden oud. De interactie tussen vaders en het kind heeft betrekking op een verzorgingsmoment en een vrijspelsituatie. Aandacht voor vocaliseren, tonen van affectie, spelen met objecten, lichamelijk spel en sociaal spel zijn de aspecten die gecodeerd zijn in deze studie. Er is een verschil gevonden waarbij vaders meer emotionele energie hebben voor hun zonen dan voor hun dochters (Goldberg, Clarke-Stewart, Rice & Dellis, 2002).

Wanneer uitkomsten van onderzoeken met elkaar worden vergeleken is het belangrijk om te kijken hoe de constructen gemeten zijn omdat dit de validiteit van de onderzoeksgegevens van de verschillende studies kan vergroten. Voor deze masterscriptie is het van belang dat in de studie van Lovas (2005) en Lehman (2002) de emotionele beschikbaarheid van ouders met hetzelfde meetinstrument (EAS, Biringen) wordt gemeten, waarbij wel gebruikt wordt gemaakt van verschillende edities. In de tweede editie worden de constructen structureren en niet-intrusief gedrag met één schaal gemeten, terwijl in de vierde editie deze constructen beiden met een aparte schaal worden gemeten, waardoor een duidelijker beeld wordt weergegeven. In de huidige studie wordt de vierde editie van de EAS gebruikt.

1.5 Temperament als moderator

De theorie over differentiële ontvankelijkheid beschrijft dat invloeden vanuit de omgeving niet alle kinderen op dezelfde manier beïnvloeden. Kinderen met een moeilijk temperament lijken het meest ontvankelijk te zijn voor invloeden uit de omgeving. Zij zullen vanwege hun temperament ontvankelijker zijn voor negatieve omgevingskenmerken en als gevolg daarvan problematisch gedrag gaan vertonen (Belsky, 1998). Echter, wanneer deze kinderen met een moeilijk temperament in een positieve omgeving opgroeien, zouden zij ook minder probleemgedrag kunnen vertonen dan kinderen met een gemakkelijk temperament (Belsky, 2005). Verschillende onderzoekers hebben aangetoond dat jonge kinderen met een moeilijk temperament mogelijk meer ontvankelijk zijn voor veranderingen in hun omgeving. Van den Boom (1994) toonde aan dat baby's met een moeilijk temperament bij een interventie voor ouders het beste reageerden wanneer de ouder sensitiever ging opvoeden. De baby's uit de interventiegroep huilden minder, exploreerden meer en waren vaker veilig gehecht aan hun moeder dan de baby's uit de controlegroep. Ook in een andere interventiestudie lieten Klein-Velderman, Bakermans-Kranenburg, Juffer en Van IJzendoorn (2006) zien dat de vergrootte sensitiviteit van moeders het meeste effect heeft op het ontwikkelen van een veilige gehechtheidrelatie bij baby's van zes maanden oud met een moeilijk temperament. Van Zeijl en collega's (2007) leverden eveneens bewijs voor de differentiële ontvankelijkheidtheorie; zij vergeleken kinderen met een moeilijk temperament in de leeftijd van een tot drie jaar met kinderen met een gemakkelijk temperament, waarbij de eerste groep ontvankelijker blijkt voor negatieve disciplineren en meer problematischer gedrag ontwikkelen. Echter lijkt deze groep ook ontvankelijker voor positieve disciplineren- strategieën en vertoont minder probleemgedrag dan de groep kinderen met een makkelijk temperament.

Om te onderzoeken of de differentiële ontvankelijkheidtheorie ook toepasbaar is in gezinssituaties met meer of minder emotionele beschikbaarheid van ouders voor kinderen met een moeilijk temperament is de volgende onderzoeksvraag opgesteld.

***Centrale onderzoeksvraag:** Is er een relatie tussen emotionele beschikbaarheid van ouders en externaliserend probleemgedrag bij eenjarige kinderen en heeft het temperament van kinderen en het hebben van een broer of zus hierop invloed? Is dit verschillend voor jongens en meisjes en voor vaders en moeders?*

De volgende deelvraag betreft het onderzoek naar de verschillen tussen vaders en moeders met betrekking tot emotionele beschikbaarheid voor het eenjarige kind.

Deelvraag1: Is er verschil in de geobserveerde emotionele beschikbaarheid (sensitiviteit, structureren en niet-intrusief gedrag) van vaders en moeders voor het jongste kind en speelt het geslacht van het kind hierbij een rol?

De hypothese is dat er bij de ouders van kinderen van een jaar oud wel verschillen worden gevonden in emotionele beschikbaarheid tussen vaders en moeders zowel voor zonen als voor dochters (Schoppe-Sullivan et al., 2006; Bornstein et al., 2008). Van moeders wordt verwacht dat zij meer emotioneel beschikbaar zijn dan vaders en de hypothese is dat de emotionele beschikbaarheid voor dochters groter is dan voor zonen (Lovas, 2005).

De volgende deelvraag betreft het onderzoek naar de invloed van het hebben van een broer of een zus op de hoeveelheid externaliserend probleemgedrag.

Deelvraag 2: Verschillen kinderen met een oudere broer van kinderen met een oudere zus met betrekking tot hoeveelheid externaliserend probleemgedrag?

2a. Vertonen jongens met een oudere broer meer externaliserend probleemgedrag dan jongens met een oudere zus?

2b. Vertonen meisjes met een oudere broer meer externaliserend probleemgedrag dan meisjes met een oudere zus?

De hypothese is dat jongens meer externaliserend probleemgedrag vertonen dan meisjes (Baillargeon et al., 2007) en het hebben van een oudere broer kan leiden tot meer probleemgedrag door het voorbeeldgedrag van een oudere broer en doordat het jongste kind kopieergedrag kan laten zien (Dunn & Munn, 1985; Tremblay et al., 2004). Kinderen laten zich in de adolescentie meer beïnvloeden door oudere kinderen wanneer zij van hetzelfde geslacht zijn (Graham-Bermann, 1994; Slomkowski et al., 2001).

De volgende deelvraag betreft het onderzoek naar activiteitsniveau als een mogelijke moderator voor de relatie tussen emotionele beschikbaarheid en externaliserend probleemgedrag, waarbij activiteitsniveau als maat voor temperament wordt gezien.

Deelvraag 3: Is er een relatie tussen emotionele beschikbaarheid van ouders en externaliserend probleemgedrag van het kind en is deze relatie verschillend voor kinderen met een moeilijk of met een gemakkelijk temperament?

De hypothese is dat kinderen met een moeilijk temperament meer problemen ontwikkelen bij een insensitieve opvoeding dan kinderen met een gemakkelijk temperament (Klein Velderman et al., 2006). Kinderen met een moeilijk temperament ontwikkelen minder problemen in een sensitieve omgeving dan kinderen met een gemakkelijk temperament (Mesman et al., 2009; Van Zeijl et al., 2007). De verwachting is dat deze uitkomsten ook gelden wanneer emotionele beschikbaarheid wordt onderzocht.

2. Methode

2.1 Steekproef

De steekproef waarvan in deze masterscriptie gebruik wordt gemaakt is afkomstig uit een grotere steekproef die is geworven voor het onderzoek “Boys will be boys?”. Hier staat de sociaal-emotionele ontwikkeling van twee kinderen in een gezin centraal, waarbij genderspecifieke ontvankelijkheid voor opvoeden binnen gezinnen in verband wordt gebracht met probleemgedrag van jongens en meisjes van 1 tot 4 jaar oud. Dit longitudinale onderzoek duurt vier jaar en de data die voor deze scriptie is geanalyseerd is afkomstig van het eerste jaar van deze onderzoeksperiode. De steekproef bestaat uit 44 gezinnen met twee kinderen.

De jongste kinderen, die centraal staan in dit onderzoek, hebben bij het eerste huisbezoek een gemiddelde leeftijd van 1.04 jaar ($SD = 0.02$, bereik 1.01 tot 1.12) en de oudste kinderen hebben een gemiddelde leeftijd van 3.04 jaar ($SD = 0.31$, bereik 2.46 tot 3.57). De moeders zijn gemiddeld 33.78 jaar ($SD = 3.67$, bereik 25.68 tot 42.15) en de vaders zijn gemiddeld 36.60 jaar ($SD = 5.49$, bereik 23.90 tot 53.26) oud ten tijde van het huisbezoek. Er zijn 13 gezinnen met twee jongens, 10 gezinnen met twee meisjes, 11 gezinnen waarbij de oudste een jongen en de jongste een meisje is, en bij 10 gezinnen is het oudste kind een meisje en de jongste een jongen. De SES binnen het gezin is overwegend gemiddeld tot hoog (hoog 72,1 %, gemiddeld 25,6 %, laag 2,3 %). De ouders zijn veelal getrouwd (93 % getrouwd, 2,3 % heeft een samenlevingscontract en 4,7 % is ongetrouwd), hebben allemaal de Nederlandse nationaliteit en wonen veelal in een stedelijke omgeving (58,1 % stedelijk, 30,2 % randstad, 9,3 % dorpsomgeving, 2,3 % op het platteland). De gemiddelde hoeveelheid uren die moeders werken is 23.73 uur per week ($SD = 11.84$, bereik 0 tot 60) en voor vaders is dit 38.23 uur per week ($SD = 9.09$, bereik 16 tot 80).

2.2 Procedure

De ouders zijn via de gemeentelijke basisadministratie geselecteerd en benaderd voor deelname middels een brief. Uitgesloten voor dit onderzoek zijn alleenstaande ouders, ouders van een kind met een ernstige handicap en ouders die niet in Nederland zijn geboren of de Nederlandse taal thuis niet spreken. Ouders die reageerden worden telefonisch benaderd om afspraken voor de huisbezoeken te maken en demografische gegevens na te vragen. In de periode van juni 2010 tot mei 2011 zijn 390 gezinnen bezocht voor het eerste jaar van het onderzoek “Boys will be boys?”. Elk gezin is met een tussenperiode van ongeveer twee weken thuis bezocht door twee onderzoekers. Vader en moeder zijn apart bezocht, waarbij

verschillende observatoren het huisbezoek hebben uitgevoerd. De observatoren zijn blind voor de resultaten van het andere ouderpaar. Het anderhalf uur durend huisbezoek verliep volgens vast protocol en er zijn met behulp van videoregistraties observaties van verschillende taken gedaan. De start van het huisbezoek is een vrijspelsituatie gevolgd door een opruimtaak van de ouder en één kind en tegelijkertijd speelt het andere kind (jongste) met de tweede onderzoeker of doet een computertaak (oudste kind). De andere taken worden door de ouder met beide kinderen gedaan en hebben betrekking op samen spelen, opruimen, rozijntjes eten en samen lezen. Hierna volgt een afblijftaak waarbij de kinderen aantrekkelijk speelgoed een paar minuten niet mogen aanraken. Vervolgens wordt de ouder gevraagd om een aantal computertaken te doen. Aan de ouders is voorafgaand aan het huisbezoek een vragenlijst toegestuurd over het desbetreffende kind en deze is door de onderzoekers ontvangen tijdens het huisbezoek of later per post geretourneerd. Tot slot krijgen de kinderen na elk huisbezoek een cadeautje en ook de ouders krijgen een financiële tegemoetkoming van 30 euro na het tweede huisbezoek.

2.3 Meetinstrumenten

2.3.1 Temperament. De Early Childhood Behavior Questionnaire (ECBQ; Putnam, Gartstein & Rothbart, 2006) is gebruikt om het temperament van kinderen te meten. Het is een instrument dat een gedetailleerde beoordeling maakt van kinderen in de thuissituatie in de leeftijd van 1 tot 5 jaar, waarbij ouders de informatie geven. De ECBQ bestaat uit 18 subschalen met elk 8 tot 12 items. De subschaal “activiteitsniveau” (12 items), die in dit onderzoek is gebruikt, geeft de mate van motorische activiteit weer. Een voorbeelditem van deze schaal is: “Tijdens het aan en uitkleden, hoe vaak kronkelde uw kind en probeerde hij/zij weg te komen?” De items kunnen worden gescoord op een 7-punts Likertschaal. Ouders rapporteren of dit gedrag plaats heeft gevonden in de laatste zes maanden en kunnen de frequentie aangeven van 1 (nooit) tot 7 (altijd). Tevens is er een mogelijkheid voor ouders om aan te geven dat het gedrag “niet van toepassing” (0) is. Voor elke ouder is een totaalscore berekend door het optellen van alle waarden binnen de subschaal en dit te delen door het aantal items dat een score heeft ontvangen van 1 tot en met 7, waarbij de nulwaarden en eventuele niet-ingevulde items niet worden meegerekend. Een hoge score betekent dat kinderen een hoog activiteitsniveau hebben en een lage score betekent dat kinderen een laag activiteitsniveau hebben. De scores van de vaders en moeders worden niet samengevoegd omdat in dit onderzoek de verschillen tussen ouders worden bestudeerd. Uit analyses bleek

dat de betrouwbaarheid van de subschaal activiteitsniveau matig intern consistent was ($\alpha=.69$) voor moeders, voor vaders ($\alpha=.77$) was de interne consistentie voldoende. De vragenlijst heeft een aanvaardbare convergente en discriminante validiteit (Putnam, 2006).

2.3.2 Externaliserend probleemgedrag. Externaliserend probleemgedrag is gemeten met de Preschool Child Behavior Checklist (CBCL, Achenbach & Rescorla, 2000). Dit instrument maakt een beoordeling van het brede band syndroom Externaliserende Problemen met drie subschalen en het brede band syndroom Internaliserende Problemen met twee subschalen bij kinderen vanaf 12 maanden tot 5 jaar op basis van onderrapportage. In deze scriptie worden de externaliserende problemen onderzocht met drie subschalen. De subschaal oppositioneel gedrag (17 items) meet ongehoorzaamheid en veeleisendheid, een voorbeelditem is: “Kan geen uitstel verdragen, wil alles nu hebben, alles moet onmiddellijk gebeuren”. De subschaal agressief gedrag (14 items) meet gedrag zoals schoppen, slaan en bijten, een voorbeelditem is: “Pakt dingen van anderen af”. De subschaal overactief gedrag (5 items) meet gedrag waarbij kinderen bijvoorbeeld niet stil kunnen zitten, een voorbeelditem is: “Gaat snel van de ene bezigheid over naar de andere”. De items kunnen worden gescoord op een 3-punts Likertschaal. Ouders rapporteren of dit gedrag zich heeft afgespeeld in de laatste twee maanden waarbij ze kunnen aangeven of dit gedrag helemaal niet (0), een beetje of soms (1) en duidelijk of vaak (2) voor het kind geldt. Vaders en moeders vullen onafhankelijk van elkaar de vragenlijst in. Er wordt een totaalscore gemaakt door alle waardes van de items bij elkaar op te tellen en deze totaalscores worden voor vaders en moeders apart meegenomen in de analyses. Een hoge score betekent dat een kind duidelijk of vaak probleemgedrag laat zien en een lage score betekent dat een kind dit gedrag helemaal niet of soms vertoont. De betrouwbaarheid is in Tabel 1 per subschaal voor vaders en moeders apart weergegeven. Hier is af te lezen dat de subschaal voor overactief gedrag een lagere interne consistentie heeft in vergelijking met de andere twee subschalen. De CBCL is een veelgebruikte en valide vragenlijst voor kinderen vanaf 12 maanden (Van Zeijl et al., 2006).

Tabel 1.

Cronbach's alpha van CBCL-subschalen voor vaders en moeders (N=43).

	Vader	Moeder
Oppositioneel gedrag	.80	.82
Agressief gedrag	.67	.76
Overactief gedrag	.65	.50
Externaliserend gedrag	.86	.86

2.3.3 Emotionele beschikbaarheid. De emotionele beschikbaarheid van ouders is gemeten met de Emotional Availability Scales (EAS) van Biringen (2008). Tijdens de huisbezoeken zijn videoregistraties gemaakt van een vrijspelsituatie van 8 minuten van elke ouder afzonderlijk met het kind, waarbij de instructie aan de ouders was om te spelen zoals gebruikelijk met speelgoed dat door de onderzoekers is meegebracht. De videobeelden zijn gecodeerd met de EAS. Voor ouders zijn vier subschalen om de emotionele beschikbaarheid te meten van de volwassene richting het kind. Deze subschalen zijn: sensitiviteit, structureren, niet-intrusief gedrag en niet vijandig gedrag. De subschaal sensitiviteit meet de mate waarin de ouder warm en emotioneel beschikbaar is voor het kind, waarbij het affect van de ouder een grote rol speelt. De subschaal structureren gaat over de mate waarin de ouder het spel van het kind adequaat structureert, waarbij de ouder er voor zorgt dat hij het kind volgt in het spel en grenzen aangeeft voor zowel positief als negatief gedrag. De subschaal niet-intrusief gedrag meet de mate waarin de ouder het kind de kans geeft om zelf te bepalen hoe en waar het mee wil spelen en als ouder beschikbaar te zijn tijdens het spel. De subschaal niet-vijandig gedrag is niet gebruikt omdat deze schaal niet voldoende onderscheidend vermogen heeft. Per subschaal, bestaande uit 7 items, kan een score gegeven worden van 7 tot 29 punten, waarbij een hoge score positief gedrag van de ouder weergeeft. De codeurs hebben een uitgebreide training gehad en de intercodeursbetrouwbaarheid voor sensitiviteit varieert van .74 tot .91, voor structureren van .71 tot .86 en voor niet-intrusief gedrag varieert het van .79 tot .84. Bij het coderen zijn de onderzoekers die bij het gezin thuis zijn geweest uitgesloten van het coderen van hetzelfde gezin om te voorkomen dat zij een suggestieve score zouden geven omdat zij bevooroordeeld zouden kunnen zijn.

2.4 Statistische analyse

Data inspectie vindt plaats om de missende waarden en uitbijters te lokaliseren. Bij missende waarden op de CBCL en ECBQ worden, gezien de grootte van de steekproef, de waarden van de partner overgenomen. Hiertoe is besloten omdat de ouders over hetzelfde kind rapporteren en het vervangen van de missende waarden door het gebruiken van het gemiddelde van de groep geeft dan een te algemeen beeld. Bij het beantwoorden van de items van de ECBQ is de betrouwbaarheid tussen ouders hoog gebleken (Putnam, 2006) waardoor het mogelijk is om de missende waarden te vervangen door de antwoorden gegeven door de partner. Dit is gebaseerd op het feit dat de gedragingen die met de schaal activiteitsniveau worden gemeten duidelijk zichtbaar zijn en daardoor niet leiden tot verschil in interpretaties. De uitbijters

worden aangepast met behulp van winsorizing. Dit wordt toegepast om de invloed van uitbijters te minimaliseren, waarbij de extreme waarden worden aangepast en wel aanwezig blijven als hoogste of laagste waarde in de dataset. Voorafgaand aan het uitvoeren van de verschillende toetsen worden de aannames gecontroleerd met univariate en bivariate analyses.

Voor de univariate en bivariate analyse worden de verdelingen van alle numerieke variabelen onderzocht op normaliteit door de gestandaardiseerde scheefheid en kurtosis te berekenen, histogrammen, QQ-plots te beoordelen en Kolmogorov-Smirnov toetsen te beoordelen. De waarden van de gestandaardiseerde scheefheid en kurtosis moeten vallen binnen -3 en +3 en dit wordt als de belangrijkste maat gehanteerd. Voor de eerste deelvraag wordt een *t*-toets gebruikt om het gemiddelde van vaders en moeders te kunnen vergelijken. Deze verschillen worden per subschaal onderzocht. De gepaarde *t*-toets wordt uitgevoerd omdat de twee groepen afhankelijk zijn van elkaar. De verschillen in emotionele beschikbaarheid van vaders en moeders naar zonen en naar dochters binnen gezinnen worden geanalyseerd (2 dyades: VZ/MZ en VD/MD). Onafhankelijke *t*-toetsen worden uitgevoerd om de verschillen tussen vaders en moeders in emotionele beschikbaarheid (per subschaal) voor zonen en dochters (4 dyades: MZ/MD, VZ/VD, VZ/MD en VD/MZ) te onderzoeken nadat de data is gehergroepeerd.

Om de tweede deelvraag te beantwoorden wordt met behulp van *t*-toetsen onderzocht of vaders en moeders van elkaar verschillen wanneer zij rapporteren over probleemgedrag. Middels een ANOVA worden verschillen in externaliserend probleemgedrag tussen de groepen opgespoord. De groepen hebben betrekking op de samenstelling van het gezin en zijn als volgt verdeeld: 2 jongens ($N = 13$), 2 meisjes ($N = 9$), oudste een jongen en jongste een meisje ($N = 11$) en oudste een meisje en jongste een jongen ($N = 10$). Bij gevonden verschillen worden post-hoc toetsen uitgevoerd om te zien welke groepen van elkaar verschillen.

Voor de derde deelvraag wordt de correlatie berekend tussen de EAS-variabelen en probleemgedrag, waarna meerdere regressieanalyses worden gedaan om te kunnen bepalen of emotionele beschikbaarheid een voorspeller is voor externaliserend probleemgedrag. Een moderatoranalyse volgt waarbij de waarden van de EAS-variabelen en de waarden van de ECBQ-variabele worden gecentreerd en met elkaar vermenigvuldigd om een interactievariabele te kunnen maken en deze meegenomen kan worden in de multiple regressieanalyses. Voor vaders en moeders wordt dit apart gedaan. Bij gevonden verschillen tussen jongens en meisjes in externaliserend probleemgedrag wordt het model ook apart voor jongens en meisjes getoetst.

3. Resultaten

3.1 Beschrijvende statistieken

3.1.1 Data-inspectie. De missende waarden en uitbijters zijn onderzocht. Bij de CBCL en ECBQ bleek dat van één kind alle gegevens ontbraken van beide ouders omdat zij de vragenlijst niet hebben ingevuld. Aangezien er nu geen gegevens bekend zijn over externaliserend probleemgedrag en omdat dit de uitkomstvariabele is in dit scriptieonderzoek is besloten om dit gezin uit te sluiten en de analyses te baseren op de overige 43 gezinnen. Bij de ECBQ ontbreken gegevens en die zijn ingevuld met de waarden van de partner. Bij de EAS, ECBQ en CBCL zijn enkele uitbijters gevonden en deze zijn aangepast met behulp van winsorizing.

3.1.2 Beschrijving van de numerieke variabelen. In Tabel 2 zijn de gemiddelden, spreiding, gestandaardiseerde scheefheid en kurtosis van externaliserend probleemgedrag, emotionele beschikbaarheid en activiteitsniveau weergegeven. Vergeleken met het theoretische bereik (0-72) van externaliserend probleemgedrag rapporteren ouders weinig probleemgedrag over hun kinderen. Er komen geen erg lage scores voor op de EAS en binnen het mogelijke bereik (7-29) scoren ouders relatief hoog op de drie subschalen. Alle variabelen zijn normaal verdeeld.

3.2 Verschillen in emotionele beschikbaarheid tussen vaders en moeders in het gezin

Om te onderzoeken of vaders en moeders van elkaar verschillen in emotionele beschikbaarheid, zijn gepaarde *t*-toetsen uitgevoerd voor de subschalen van de EAS. Aan de aannames voor het uitvoeren van de *t*-toetsen is voldaan. Uit de analyse blijkt dat moeders significant verschillen van vaders wat betreft sensitiviteit en structureren (sensitiviteit: $t(42) = -2.16, p = .04$ en structureren: $t(42) = -2.40, p = .02$). Voor niet-intrusief gedrag worden geen significante verschillen gevonden ($t(42) = -.26, p = .80$) tussen vaders en moeders. Moeders zijn sensitiever en structureren meer dan vaders binnen het gezin maar ze zijn even intrusief.

Tabel 2.

Beschrijvende gegevens van de variabelen.

<i>Variabele</i>	<i>min</i>	<i>max</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Zscheefheid</i>	<i>Zkurtosis</i>
Externaliserend probleem - gedrag volgens vader	2.00	25.00	12.72	6.98	-.12	-1.86
Oppositieel gedrag	0.00	15.00	6.88	4.24	.19	-1.65
Agressief gedrag	0.00	7.00	3.09	1.96	.34	-1.08
Overactief gedrag	0.00	6.00	2.60	1.75	.93	-.98
Externaliserend probleem - gedrag volgens moeder	0.00	29.00	13.14	7.23	1.17	-.48
Oppositieel gedrag	0.00	19.00	7.49	4.73	1.55	-.40
Agressief gedrag	0.00	9.00	3.16	2.65	1.53	-1.16
Overactief gedrag	0.00	5.00	2.49	1.47	-.85	-.89
Emotionele beschikbaarheid beoordeeld bij vader						
Sensitiviteit	12.00	29.00	21.84	4.43	-1.27	-.93
Structureren	12.00	29.00	20.98	4.15	-.90	-.07
Niet-intrusief gedrag	12.00	29.00	21.21	4.38	-.96	-.83
Emotionele beschikbaarheid beoordeeld bij moeder						
Sensitiviteit	15.50	29.00	23.49	3.17	-2.22	.95
Structureren	16.00	28.00	22.40	2.85	-.39	-.37
Niet-intrusief gedrag	13.00	29.00	21.40	3.95	.30	-.53
Temperament subschaal Activiteitsniveau volgens vader	2.72	5.50	4.27	.75	-.48	-1.00
Activiteitsniveau volgens moeder	3.00	6.10	4.10	.77	1.35	-.53

3.2.1 De rol van het geslacht van het kind. Om te onderzoeken of het geslacht van het kind een rol speelt in de emotionele beschikbaarheid van vaders en moeders zijn gepaarde t-toetsen uitgevoerd voor de dyades vader-zoon en moeder-zoon (VZ/MZ) en vader-dochter en moeder-dochter (VD/MD) en onafhankelijke t-toetsen voor de dyades MZ/MD, VZ/VD, VZ/MD en VD/MZ. Aan de aannames voor het uitvoeren van de toetsen is voldaan en voor het uitvoeren van de onafhankelijke t-toetsen is voldaan aan de gelijkheid van varianties. In Tabel 3 is af te lezen dat moeders ($M = 22.85$, $SD = 2.76$) significant meer structureren voor dochters dan vaders ($M = 20.70$, $SD = 3.77$) voor zonen, $t(41) = -2.11$, $p < .04$. In de overige dyades zijn geen significante verschillen op de subschalen van EAS gevonden.

Tabel 3.

Gepaarde *t*-toetsen (voor de dyades VZ/MZ en VD/MD) en onafhankelijke *t*-toetsen (voor de dyades MZ/MD, VZ/VD, VZ/MD, VD/MZ), (*N*= 43).

Dyades	<i>N</i>	df	Sensitiviteit		Structureren		Niet-intrusief gedrag	
			<i>t</i>	Sig.	<i>t</i>	Sig.	<i>t</i>	Sig.
VZ/MZ	23	22	-1.28	.22	-1.84	.08	0.00	1.0
VD/MD	20	19	-1.74	.10	-1.56	.14	-0.37	.72
MZ/MD	43	41	-0.95	.35	-0.94	.35	-0.86	.40
VZ/VD	43	41	-0.02	.99	-0.47	.64	-0.47	.64
VZ/MD	43	41	-1.88	.07	-2.11	.04	-0.88	.39
VD/MZ	43	41	0.93	.36	0.68	.50	-0.46	.65

Noot: VZ= vader-zoon, MZ= moeder-zoon, VD= vader-dochter, MD= moeder-dochter.

3.3 Verbanden in emotionele beschikbaarheid tussen vaders en moeders

De correlaties tussen de subschalen van EAS van vaders en moeders zijn af te lezen in Tabel 4. Wanneer vaders en moeders erg sensitief zijn, structureren ze ook beter, en zijn ze minder intrusief, echter wanneer zij beter structureren zijn ze niet minder intrusief. Opvallend is het ontbreken van een verband in sensitiviteit tussen vaders en moeders. Sensitieve vaders en moeders hebben niet vaak sensitieve partners. Een verband wordt wel gevonden voor structureren en niet intrusief gedrag. Wanneer vaders goed zijn in structureren hebben zij partners die dit ook goed doen en dit geldt ook voor niet-intrusief gedrag.

Tabel 4

Correlaties tussen EAS en probleemgedrag volgens vader en volgens moeder (*N*=43).

	Vaders				Moeders			
	Sens	Struc	Nintr	Probl	Sens	Struc	Nintr	Probl
Sensitiviteit vader	–	.86**	.38*	.37*	.16	.38*	.23	.09
Structureren vader	–	–	.32	.30	.14	.44**	.14	.08
N-intrusief gedrag vader	–	–	–	-.01	.11	.21	.37*	.20
Probleemgedrag volgens vader	–	–	–	–	.26	.18	-.01	.33*
Sensitiviteit moeder	–	–	–	–	–	.72**	.35*	.16
Structureren moeder	–	–	–	–	–	–	.25	.24
N-intrusief gedrag moeder	–	–	–	–	–	–	–	-.10
Probleemgedrag volgens moeder	–	–	–	–	–	–	–	–

Noot: *p<.05, **p<.01

3.4 De invloed van emotionele beschikbaarheid van ouders op externaliserend probleemgedrag

De correlaties tussen EAS en rapportage probleemgedrag door vaders en moeders zijn af te lezen in Tabel 4. Het verband tussen sensitiviteit van vaders en rapportage van probleemgedrag is significant. Voor structureren en niet-intrusief gedrag worden geen verbanden met rapportage van probleemgedrag door vaders gevonden. Voor moeders worden geen verbanden gevonden voor (de subschalen van) EAS en rapportage probleemgedrag.

Opvallend is dat wanneer vaders erg sensitief zijn, zij ook meer probleemgedrag rapporteren en dit geldt niet voor moeders. Daarnaast wordt een ander significant verband gevonden tussen rapportage probleemgedrag door vaders en door moeders. Wanneer vaders probleemgedrag rapporteren, rapporteren moeders dit ook.

3.5 Temperament als moderator

Om te onderzoeken of het temperament van het kind een moderator is in de relatie tussen emotionele beschikbaarheid en probleemgedrag zijn meerdere regressie-analyses uitgevoerd. Per subschaal van emotionele beschikbaarheid zijn deze analyses uitgevoerd voor vaders en moeders. Uit de regressieanalyse is gebleken dat er een hoofdeffect is van sensitiviteit van vaders op externaliserend probleemgedrag ($\beta = .34, p = .02, R^2 = .20$). Voor de andere subschalen van emotionele beschikbaarheid bij vaders is dit niet gebleken. Bij emotionele beschikbaarheid van moeders zijn geen hoofdeffecten gevonden van emotionele beschikbaarheid op externaliserend probleemgedrag. Ook zijn geen significante interactie-effecten aanwezig tussen temperament van het kind en sensitiviteit, structureren en niet-intrusief gedrag van vaders en moeders en externaliserend probleemgedrag (respectievelijk voor vaders: sensitiviteit: $\beta = -.05, p = .74, R^2 = .20$, structureren: $\beta = -.04, p = .79, R^2 = .16$ en niet-intrusief gedrag: $\beta = -.04, p = .80, R^2 = .16$ en voor moeders: sensitiviteit: $\beta = .16, p = .39, R^2 = .06$, structureren: $\beta = .10, p = .55, R^2 = .07$ en niet-intrusief gedrag: $\beta = -.05, p = .77, R^2 = .03$). Het activiteitsniveau van het kind is geen moderator in de relatie tussen emotionele beschikbaarheid van zowel vaders als moeders en externaliserend probleemgedrag van het kind. Er is besloten om het model niet toe te passen voor jongens en meisjes omdat er geen verschillen zijn gevonden voor jongens en meisjes in (de subschalen van) externaliserend probleemgedrag.

3.6 Verschillen in probleemgedrag tussen jongens en meisjes

Vaders en moeders rapporteren niet significant verschillend over probleemgedrag voor jongens en meisjes (respectievelijk vaders voor meisjes $M = 14.35, SD = 6.82$ en voor jongens $M = 11.30, SD = 6.96; t(41) = -1.45, p = .16$ en moeders voor meisjes $M = 14.60, SD = 7.01$ en voor jongens $M = 11.87, SD = 7.34; t(41) = -1.24, p = .22$).

3.7 De invloed van de relatie met broer of zus op de hoeveelheid van externaliserend probleemgedrag

Onderzocht is of kinderen met een oudere broer meer probleemgedrag laten zien dan kinderen met een oudere zus en of het geslacht van het jongste kind hierbij een rol speelt. Aan de voorwaarde voor gelijke varianties is voldaan zodat de ANOVA uitgevoerd kon worden. Uit Tabel 5 blijkt dat er geen verschillen zijn voor de verschillende groepen kinderen. Dit geldt voor externaliserend probleemgedrag gerapporteerd door zowel vaders als door moeders. Om te onderzoeken of de verschillen wellicht zichtbaar zijn per subschaal is dit apart getoetst. Ook op subschaalniveau zijn er geen significante verschillen gevonden. Voor de hoeveelheid probleemgedrag gerapporteerd door vaders of moeders is geen significant verschil in geslacht gevonden van zowel het jongste als het oudste kind.

Tabel 5

ANOVA: Verschillen tussen paren van broers en zussen (jongen/jongen; jongen/meisje; meisje/meisje; meisje/jongen) in relatie met externaliserend gedrag gerapporteerd door vaders en moeders.

	<u>Vaders</u>		<u>Moeders</u>	
	<i>F</i>	<i>p</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
Externaliserend gedrag	1.02	.40	.85	.47
Subschalen:				
Oppositieel	1.45	.24	1.16	.34
Agressief	0.25	.86	0.48	.70
Overactief	2.56	.07	0.25	.86

4. Conclusie en discussie

Externaliserend probleemgedrag is gedrag dat kinderen op verschillende manieren kunnen uiten. De mate van emotionele beschikbaarheid van ouders wordt in verband gebracht met externaliserend probleemgedrag (Kang, 2006; Lehman et al., 2002). In deze masterscriptie zijn moeders sensitiever en structureren meer dan vaders voor eenjarige kinderen maar vaders en moeders zijn even intrusief. Wanneer het geslacht in de analyse wordt betrokken structureren moeders meer voor dochters dan vaders voor zonen. Voor sensitiviteit en niet-intrusief gedrag zijn geen verschillen gevonden. Bovendien is een relatie tussen sensitiviteit van vaders en probleemgedrag gevonden en voor moeders wordt dit niet gevonden. Daarnaast blijkt temperament geen modererende rol te spelen en de aanwezigheid van een oudere broer of zus heeft geen invloed op de hoeveelheid probleemgedrag van het eenjarige kind.

4.1 Verschillen in emotionele beschikbaarheid tussen vaders en moeders

In de huidige steekproef zijn moeders significant sensitiever en structureren meer dan vaders binnen het gezin, maar ze zijn even intrusief. Dit komt overeen met de bevindingen van Schoppe-Sullivan en collega's (2006) en Bornstein en collega's (2008). Een mogelijke verklaring voor het verschil tussen vaders en moeders in sensitiviteit en structureren is het verschil in aantal uren zorg dat vaders en moeders aan het kind besteden. Wanneer vaders meer tijd besteden aan hun kind, betekent dit niet automatisch dat de inhoud van deze tijd samen van goede kwaliteit is. Er is weinig bewijs voor een lineaire relatie tussen de hoeveelheid geïnvesteerde tijd door vaders en positieve kinduitkomsten, de kwaliteit van de tijd die vaders met hun kind doorbrengen lijkt belangrijker voor goede kinduitkomsten dan de kwantiteit (Pleck & Masciadrelli, 2004). Echter Lamb (2010) concludeert dat de sensitiviteit van vaders toeneemt naarmate er meer tijd wordt besteed aan de directe zorg voor het kind. In deze steekproef is de tijd die ouders aan de directe zorg besteden voor vaders en moeders verschillend, gezien het aantal uren dat zij werken. Moeders werken gemiddeld 24 uur tegenover vaders gemiddeld 38 uur. Doordat moeders meer tijd aan zorg besteden, hebben zij mogelijk de sensitiviteit voor het kind beter kunnen ontwikkelen dan vaders. Ook structureren kunnen zij hierdoor beter ontwikkeld hebben dan vaders.

Intrusief gedrag kan ontstaan omdat ouders een gebrek aan aandacht hebben of controle willen hebben over de spelsituatie van het kind. Intrusieve ouders hebben een eigen agenda tijdens het spel met het kind en nemen het gedrag van het kind minder goed waar (Lovas, 2005). Mogelijk hebben ouders bij het kind van 12 maanden oud in een spelsituatie een open houding waardoor het kind kan spelen waarmee het wil en ouders beschikbaar zijn tijdens het spel. Lovas (2005) beschrijft dat het verschil in niet-intrusief gedrag tussen vaders en moeders groter wordt wanneer de leeftijd van de onderzochte kinderen toeneemt van 19 maanden tot 24 maanden. Dit kan komen omdat ouders meer verwachtingen hebben ten opzichte van het spelgedrag van het kind en daardoor meer eisen stellen en mogelijk intrusiever worden. Mogelijk speelt de jonge leeftijd van het kind in huidig onderzoek hierin een rol en kan dit de verklaring zijn waarom in huidig onderzoek geen verschil is gevonden in niet-intrusief gedrag tussen vaders en moeders.

4.1.1 De rol van het geslacht van het kind. Wanneer het geslacht van het kind wordt betrokken in de analyses, structureren moeders meer voor dochters dan vaders voor zonen. De gevonden verschillen komen overeen met de hypothese. In het onderzoek van Lovas (2005) zijn moeders significant meer emotioneel beschikbaar dan vaders voor hun dochters en de

vader-zoon dyade heeft de laagste scores op de EAS. Een mogelijke verklaring voor het feit dat moeders meer structureren naar dochters dan vaders naar zonen in huidig onderzoek kan zijn dat dochters structurerend gedrag uitlokken en dat zonen dit (nog) niet doen. Meisjes ontwikkelen zich sneller dan jongens en dit kan verklaren waarom dochters dit gedrag eerder uitlokken bij ouders (Bornstein et al., 2008). Bovendien verwachten vader verschillend spel van hun zonen en dochters omdat zij zelf verschillend spelen met dochters en zonen (Lovas, 2005). Hierdoor zouden vaders zich wel op hun gemak voelen als zij met hun dochter spelen en minder wanneer ze met hun zoon spelen. Mogelijk spelen beide verklaringen een rol en kunnen vaders hierdoor niet goed structuur aanbieden tijdens het spel met hun zonen.

Er worden geen verschillen gevonden op de overige subschalen van de EAS voor ouders van zonen en dochters. Dit komt niet overeen met bevindingen uit eerder onderzoek. Lovas vond verschillen op alle subschalen van EAS bij vaders en moeders voor zonen en dochters. In huidig onderzoek is weliswaar een verschil gevonden voor sensitiviteit van moeders voor dochters en vaders voor zonen met een p-waarde die significantie benadert. Er is niet voldoende power, echter een duidelijke trend wordt wel gevonden. Mogelijk heeft de huidige kleine steekproef geleid tot het vinden van minder significante verschillen.

4.2 Verbanden in emotionele beschikbaarheid tussen vaders en moeders

De correlaties tussen de subschalen van EAS zijn voor zowel vaders als moeders hoog. Wanneer vaders en moeders erg sensitief zijn, structureren ze ook beter, en zijn ze minder intrusief. Dit komt overeen met de correlaties gevonden in eerder onderzoek (Bornstein et al. 2008; Ziv et al., 2000). Sensitieve ouders tonen plezier in interactie met het kind en volgen het kind tijdens het spel waarbij het kind niet te veel wordt gestimuleerd of onderbroken wordt tijdens het spel. Mogelijk is de correlatie in huidig onderzoek binnen de EAS-dimensies te verklaren door de steekproefsamenvatting, ouders met een hoge SES blijken in eerder onderzoek ook gemiddeld tot hoog te scoren op de dimensies van EAS (Bornstein et al., 2008). In huidig onderzoek is geen verband gevonden tussen structureren en niet-intrusief gedrag, vermoedelijk is het mogelijk voor de ouders om het kind te volgen tijdens het spel zonder intrusief te zijn. Mogelijk kan de leeftijd van de kinderen hierin een rol spelen, waarbij de ouders een afwachtende en open houding innemen tijdens de spelsituatie.

Verbanden in de EAS zijn niet gevonden voor sensitief gedrag van vaders en moeders. Sensitieve vaders en moeders hebben niet vaak sensitieve partners. Dit komt overeen met eerder onderzoek naar verschillen in sensitiviteit tussen vaders en moeders (Volling et al.,

2002). Vaders blijken een hogere score op sensitiviteit te hebben dan moeders in een ongestructureerde vrijspelsituatie. Dit betekent dat als er een vrijspelsituatie is waar lichamenlijk spel plaatsvindt, vaders sensitiever zijn dan moeders. Vaders voelen eerder aan wanneer het kind te veel gestimuleerd wordt dan moeders en dit leidt tot situaties waarbij het kind emotioneel eerder overstuur raakt bij moeders dan bij vaders. Uit huidig onderzoek blijkt dat er geen verband waarneembaar is in sensitiviteit tussen vader en moeder in een gestructureerde vrijspelsituatie.

Een verband in de EAS wordt wel gevonden voor structureren en niet intrusief gedrag. Wanneer vaders goed zijn in structureren hebben zij partners die dit ook goed doen en dit geldt ook voor niet-intrusief gedrag. Een mogelijke verklaring is dat ouders gedrag van elkaar overnemen (Schoppe-Sullivan et al., 2006). Mogelijk is structureren en niet-intrusief gedrag makkelijker voor partners om van elkaar over te nemen dan sensitief gedrag.

4.3 Invloed van emotionele beschikbaarheid van ouders op externaliserend probleemgedrag

De relatie van emotionele beschikbaarheid met probleemgedrag in huidig onderzoek toont aan dat wanneer vaders erg sensitief zijn zij ook meer probleemgedrag lijken te rapporteren. Een verklaring hiervoor kan zijn dat vaders wanneer zij sensitiever zijn, zij het kind mogelijk beter observeren en daardoor probleemgedrag eerder waarnemen dan vaders die minder sensitief zijn. Bij moeders is er geen significant verband gevonden tussen sensitiviteit en probleemgedrag. Hiernaast is een verband gevonden tussen de rapportage van probleemgedrag door de vaders en de rapportage van probleemgedrag door de moeders. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat de ouders vermoedelijk probleemgedrag met elkaar bespreken en daardoor ook beiden rapporteren.

4.4 Temperament als moderator

Temperament van het kind heeft geen invloed op de emotionele beschikbaarheid van ouders en op de hoeveelheid probleemgedrag die kinderen laten zien. Daarnaast blijkt temperament van het kind geen moderator te zijn in de relatie tussen emotionele beschikbaarheid van ouders en externaliserend probleemgedrag bij het kind. Het betrekken van meerdere subschalen zoals troostbaarheid en inhibitiecontrole kan een duidelijker beeld schetsen van het temperament van het kind. In onderzoek waarbij temperament als moderator wordt gevonden in het verband tussen opvoeden en externaliserend probleemgedrag is naast

activiteitsniveau ook gekeken naar gevoeligheid voor nieuwe prikkels om temperament van 6 maanden oude baby's vast te stellen (Crockenberg & Leerkes, 2005). Mogelijk is de subschaal activiteitsniveau als enige schaal niet voldoende om temperament te meten bij eenjarige kinderen.

Kindkenmerken hebben een directe invloed op het gedrag van de ouder en dit bepaalt de kwaliteit van de interacties tussen ouder en kind. De inhoud van de interacties tussen ouder en kind wordt beïnvloed door het temperament van het kind en kan zo invloed uitoefenen op de ontwikkeling (Lytton & Romney, 1991) en het mogelijk ontstaan van externaliserend probleemgedrag (Mesman et al., 2009). Het is mogelijk dat er een geen bewijs wordt gevonden voor de modererende rol van temperament omdat het een veel complexer geheel is.

4.5 Verschillen in probleemgedrag tussen jongens en meisjes

Jongens en meisjes blijken niet significant te verschillen in de hoeveelheid probleemgedrag gerapporteerd door vaders of moeders. Dit komt niet overeen met de hypothese. Baillargeon en collega's (2007) rapporteren dat jongens significant vaker agressief gedrag vertonen dan meisjes op de leeftijd van 17 maanden. Een mogelijke verklaring kan gezocht worden in de leeftijd van de kinderen in huidig onderzoek. Dit komt overeen met de bevindingen van Alink en collega's (2006), waarbij op de leeftijd van 12 maanden ook geen verschil in probleemgedrag tussen jongens en meisjes is aangetoond. Daarnaast kan een verklaring gezocht worden in de steekproefsamenstelling in huidig onderzoek. De steekproef bestaat uit gezinnen met een gemiddeld tot hoge SES. In gezinnen met een lage SES wordt meer probleemgedrag gerapporteerd (Tremblay et al., 2004; Ziv et al., 2000).

4.6 De invloed van de relatie met broer of zus op de hoeveelheid van externaliserend probleemgedrag

De invloed van het hebben van een broer of zus op de frequentie van externaliserend probleemgedrag is in dit onderzoek niet aangetoond. Dit komt niet overeen met de hypothese. Een mogelijke verklaring kan gezocht worden in de leeftijd van de kinderen in de huidige steekproef. Tremblay en collega's (2004) rapporteren een hogere mate van agressief gedrag van jongens en meisjes op de leeftijd vanaf 17 maanden in interactie met hun oudere broers en zussen. In huidig onderzoek rapporteren alle ouders bij drie items van de CBCL dat dit gedrag zich nooit heeft voorgedaan bij hun kinderen. Mogelijk rapporteren de ouders dit gedrag wel wanneer de kinderen ouder zijn.

4.7 Sterke punten, beperkingen en aanbevelingen voor vervolgonderzoek

Een sterk punt in dit onderzoek is het betrekken van het hele gezin in het onderzoek. De rol van beide ouders wordt onderzocht evenals de invloed van het hebben van een broer of zus op de hoeveelheid probleemgedrag die het jongste kind laat zien. Beide ouders zijn in de huisbezoeken apart onderzocht in interactie met beide kinderen en de emotionele beschikbaarheid van beide ouders voor beide kinderen is op een objectieve manier verkregen met behulp van video-opnames. Daarnaast zijn beide ouders als informant geraadpleegd over het jongste kind omdat zij beiden de vragenlijsten hebben ingevuld. De informatie die zo verkregen is over probleemgedrag en het temperament van het kind is uitgebreider dan wanneer een van de ouders dit verstrekt.

Binnen dit onderzoek kan het gebruik van de EAS als observatie-instrument als een sterk punt binnen dit onderzoek worden gezien. In veel onderzoek is sensitiviteit gemeten zoals Mary Ainsworth dit heeft ontwikkeld. De EAS is een instrument dat naast sensitiviteit andere aspecten van de interactie tussen ouder en kind meet en daardoor ontstaat een duidelijker beeld omdat het meerdere aspecten van het opvoedgedrag meet. Bovendien kan de EAS gebruikt worden in dagelijkse situaties zoals een vrijspelsituatie.

Een beperking binnen dit onderzoek is de samenstelling van de steekproef. De steekproef bestaat uit gezinnen met een gemiddeld (25,6%) tot hoge (72,1%) SES en dit betekent dat gevonden resultaten niet kunnen worden gegeneraliseerd naar de normale populatie. Vermoedelijk reageren ouders met een gemiddeld tot hoge SES vaker op een oproep om mee te werken aan wetenschappelijk onderzoek en dit kan een verklaring zijn voor de samenstelling van de steekproef. Er is in deze steekproef weinig probleemgedrag gerapporteerd door ouders en probleemgedrag wordt vaker gerapporteerd in gezinnen met een lage SES (Ziv et al., 2000). Bovendien lijken ouders met een lage SES vaker minder emotioneel beschikbaar (Van den Boom, 1994).

Bevindingen van huidig onderzoek worden vergeleken met eerder onderzoek. Een beperking hierin is dat er verschillende edities van de EAS zijn gebruikt. De schalen structureren en niet-intrusief gedrag zijn in de tweede editie samengevoegd en ook de beoordeling van de schalen is afwijkend van de beoordeling zoals die in de vierde editie wordt gehanteerd. In eerdere edities was het ook mogelijk om een score aan te geven voor te intrusief gedrag en te veel structureren. Dit is in de vierde editie gewijzigd, maar daardoor zijn de verschillende studies lastiger te vergelijken. Bovendien zijn de onderzoeksituaties vaak verschillend van elkaar, waardoor bevindingen anders geïnterpreteerd kunnen worden (Lovas, 2005; Volling et al., 2001). Het verschil tussen een vrijspelsituatie en een situatie waarbij de

ouder een vragenlijst moet invullen wanneer het kind erbij is en er geen speelgoed voor het kind aanwezig is, vraagt van de ouder een andere emotionele beschikbaarheid. Het is mogelijk minder vergelijkbaar.

Een andere beperking in huidig onderzoek is het bestuderen van interactiepatronen zonder de kindschalen mee te nemen. Interactiepatronen zijn dyadisch en kinderen kunnen invloed uitoefenen op de manier waarop de ouder reageert (Biringen, 2008). In huidig onderzoek zijn de kindschalen zoals responsiviteit en het betrekken van de ouder niet in het onderzoek betrokken. Dit kan de emotionele beschikbaarheid van ouders beïnvloeden.

Een methodologische beperking in dit onderzoek heeft te maken met de steekproefgrootte. Het beantwoorden van de tweede deelvraag is mogelijk bemoeilijkt door het feit dat de vier verschillende groepen klein in aantal waren. Een aanbeveling is om in toekomstig onderzoek de grootte van de steekproef uit te breiden en meerdere gezinnen met lage SES te betrekken in de onderzoeksgroep.

In huidig onderzoek zijn geen observaties van interacties tussen ouder en kind in ongestructureerde vrijspelsituatie gemaakt. In het tweede jaar van het onderzoek is deze vrijspelsituatie toegevoegd. Voor vervolgonderzoek is het interessant om de verschillen in sensitiviteit tussen vaders en moeders in een ongestructureerde vrijspelsituatie te onderzoeken omdat vaders in eerder onderzoek sensitiever bleken dan moeders (Volling et al., 2001).

4.8 Implicaties voor vervolgonderzoek

Onderzoek naar probleemgedrag waarbij kinderen van verschillend geslacht in één gezin zijn betrokken is schaars. Externaliserend probleemgedrag op jonge leeftijd kan een voorspeller zijn van gedragsproblemen in de adolescentie en volwassenheid waarbij de maatschappelijke gevolgen groot kunnen zijn. Dit onderzoek is een aanzet en vraagt om herhaling en verdere uitdieping, waardoor het mogelijk is dat inzicht vergroot wordt. Dit kan van invloed zijn bij de ontwikkeling van preventie en interventie. Tremblay en collega's (2004) onderstrepen het belang om ouders te leren om te gaan met agressief gedrag van jonge kinderen.

In de adolescentie gaan kinderen eerder delinquent gedrag vertonen wanneer zij een broer of zus hebben die delinquent gedrag laat zien (Fagan & Najman, 2003). Het verdient aanbeveling om deze onderzoeksvraag opnieuw te bestuderen als de kinderen een jaar ouder zijn en er vermoedelijk meer probleemgedrag wordt gerapporteerd (Alink et al., 2006). Hierdoor kan inzicht worden verkregen in het tijdstip wanneer kinderen starten met het mogelijk kopiëren van probleemgedrag van oudere broers en zussen. Interventies gericht op

jonge kinderen kan mogelijk ervoor zorgen dat kinderen eerder stoppen met antisociaal gedrag. In het geval van agressie kan in de peutertijd aan kinderen en hun ouders worden geleerd om te gaan met lichamelijk geweld om te voorkomen dat agressief gedrag normaal wordt (Tremblay et al., 2004).

4.9 Conclusie

Uit de resultaten komt naar voren dat er verschillen bestaan in emotionele beschikbaarheid tussen vaders en moeders voor het eenjarige kind. Het geslacht van het kind speelt hierin een rol. Moeders zijn sensitiever en structureren meer dan vaders en zijn evenredig intrusief. Wanneer het kind in de analyse wordt betrokken blijken moeders meer te structureren voor hun dochters, dan vaders voor hun zonen. Er wordt geen significante relatie gevonden tussen sensitiviteit van vaders en moeders. Vervolgens is ook het hebben van een broer of zus is onderzocht. Dit blijkt niet van invloed op de hoeveelheid probleemgedrag die het jongste kind in het gezin laat zien. Tot slot blijkt dat het temperament van het kind geen modererende rol speelt in de relatie tussen emotionele beschikbaarheid van ouders en externaliserend probleemgedrag. Echter dienen deze resultaten voorzichtig te worden geïnterpreteerd, omdat de steekproef klein is en er weinig variatie bestaat met betrekking tot de SES.

Emotioneel beschikbaar zijn als ouder is gedrag dat geleerd kan worden, zoals te zien is in studie van Van den Boom (1994). In de interventiestudie van Van den Boom (1994) leerden moeders hun sensitief gedrag te vergroten. Interventies kunnen ook als doel hebben om structureren te vergroten en intrusief gedrag te verminderen. Als wordt aangetoond dat er verbanden bestaan tussen de mate van structureren en niet-intrusief gedrag en de ontwikkeling van probleemgedrag, kunnen er interventies worden ontwikkeld om dit te beïnvloeden. Deze verbanden worden nog niet aangetoond in relatie met probleemgedrag. Echter zijn er wel verbanden aangetoond voor structureren en niet-intrusief gedrag tussen vaders en moeders. Mogelijk lijken ouders dit gedrag van elkaar over te nemen.

5. Literatuur

- Achenbach, T. M., & Rescorla, L. A. (2000). *Manual for the Achenbach System of Empirically Based Assessment (ASEBA) preschool forms and profiles*. Burlington, VT:University of Vermont, Research Centre for Children, Youth, & Families.
- Alink, L. R. A., Mesman, J., Van Zeijl, J., Stolk, M. N., Juffer, F., Koot, J. M. et al. (2006). The early childhood aggression curve: Development of physical aggression in 10-to 50-month-old children. *Child Development, 77*, 954-966.
- Baillargeon, R. H., Zoccolillo, M., Keenan, K., Côté, S., Pérusse, D., Wu, H. X., Boivin, M. & Tremblay, R. E. (2007). Gender differences in physical aggression: A prospective population-based survey of children before and after 2 years of age. *Developmental Psychology, 43*, 13-26.
- Belsky, J., Kuang-Hua, H., & Crnic, K. (1998). Mothering, fathering and infant negativity as antecedents of boys' externalizing problems and inhibition at age 3 years: differential susceptibility in rearing experience? *Development of Psychopathology, 10*, 301-319.
- Biringen, Z., Moorlag, A., Meyer, B., Wood, J., Aberle, J., Altenhofen, S., & Bennet, S. (2008). The emotional availability intervention with child care professionals. In Biringen, Z. & Easterbrooks, A. N. et al. (Eds., invited special miniseries on child care, December, (2007) *Journal of Early Childhood and Infant Psychology, 4*, 39-52.
- Biringen, Z. Emotional Availability Scales Manual (4th edition) (2008).
- Blandon, A. Y. & Volling, B. L. (2008). Parental gentle guidance and children's compliance within the family: A replication study. *Journal of Family Psychology, 22*, 355-366.
- Bornstein, M. H., Putnick, D. L., Heslington, M., Gini, M., Suwalsky, J. T. D., Venuti, P., De Falco, S., Giusti, Z., & Zingman de Galperin, C. (2008). Mother-child emotional

- availability in ecological perspective: Three countries, two regions, two genders. *Developmental Psychology*, 44, 666-680.
- Boyle, M. H., Sanford, M., Szatmari, P., Merinkangas, K., & Offord, D. R. (2001). Family influences on substance use by adolescents and young adults. *Canadian Journal of Public Health*, 92, 206-209.
- Brody, G. H. (2004). Siblings' direct and indirect contributions to child development. *Current Directions in Psychological Science*, 13, 124-126.
- Campbell, S. B. (1995). Behavior problems in preschool children: A review of recent research. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 36, 113-149.
- Campbell, S. B., Shaw, D. S., & Gilliom, M. (2000). Early externalizing behavior problems: Toddlers and preschoolers at risk for later maladjustment. *Development and Psychopathology*, 12, 467-488.
- Crockenberg, S. B. (1981). Infant irritability, mother responsiveness, and social support influences on the security of infant-mother attachment. *Child Development*, 52, 857-865.
- Crockenberg, S. C., & Leerkes, E. M. (2005). Infant temperament moderates associations between childcare type and quantity and externalizing and internalizing behaviors at 2 ½ years. *Infant Behavior and Development*, 28, 20-35.
- DeHart, G.B., Sroufe, L.A. & Cooper, R.G. (2004). *Child Development, Its nature and course*. New York: McGraw-Hill.
- Dunn, J. & Munn, P. (1985). Becoming a family member: Family conflict and the development of social understanding in the second year. *Child Development*, 56, 480-492.

- Dunn, J., Slomkowski, C., Beardsall, L., & Rende, R. (1994). Adjustment in middle childhood and early adolescence: Links with earlier and contemporary relationships. *Journal of Child Psychology and psychiatry*, 35,491-504.
- Emde, R. (1980). Emotional availability: A reciprocal reward system for infants and parents with implications for prevention of psychosocial disorders. In Beringen Z. *Emotional availability scales manual* (4 th edition) p.6.
- Fagan, A. A., & Najman, J. M. (2003). Sibling influence on adolescent delinquent behavior: An Australian Longitudinal Study. *Journal of Adolescence*, 26, 546-558.
- Goldberg, W. A., Clarke-Stewart, K. A., Rice, J. A., & Dellis, E. (2002). Emotional energy as an explanatory construct for father's engagement with their infants. *Parenting: Science and Practice*, 2, 379-408.
- Graham-Bermann, S. A., Cutler, S. E., Litzenberger, B. W., & Schwartz, W. E. (1994). Percieved conflict and violence in childhood sibling relationships and later emotional adjustment. *Journal of Family Psychology*, 8, 85-97.
- Hagekull, B., & Bohlin, G. (1998). Preschool temperament and environmental factors related to the five factor model of personality in middle childhood. *Merrill-Palmer Quarterly*, 44, 194-215.
- Kang, M., J. (2006). Quality of mother-child interaction assessed by the emotional availability scale: Associations with maternal psychological well-being, child behavior problems and child cognitive functioning. *Dissertation Abstracts International: Section B: The Sciences and Engineering*, 66, 3974.
- Keenan, K., Shaw, D., Delliquadri, E., Giovanelli, J., & Walsh, B. (1998). Evidence for the continuity of early problems behaviors: Application of a developmental model. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 26, 441-454.

- Klein-Velderman, M., Bakermans- Kranenburg, M. J., Juffer, F., & Van IJzendoorn, M. H. (2006). Effects of attachment-based interventions on maternal sensitivity and infant attachment: Differential susceptibility of highly reactive infants. *Journal of Family Psychology, 20*, 266-274.
- Koot, H. M. & Verhulst, F. C. (1991). Prevalence of problem behavior in Dutch children aged 2-3. *Acta Psychiatrica Scandinavica Supplement, 367*, 1-37.
- Lamb, M. E. (2010). *The role of the father in child development*. New Jersey: Wiley & Sons Inc.
- Lehman, E. B., Steier, A.J., Guidash, K.M. & Wanna, S. Y. (2002). Predictors of compliance in toddlers: Child temperament, maternal personality and emotional availability. *Early Child Development and Care 172 (3)*, 301-310.
- Lovas, G. S. (2002). Early gender development in the context of parent/toddler interactions: Emotional availability and language development. *Dissertation Abstracts International, 63*, 2622.
- Lovas, G., S. (2005). Gender and patterns of emotional availability in mother-toddler and father-toddler dyads. *Infant Mental Health Journal, 26*, 327-353.
- Lytton, H., & Romney, D. M. (1991). Parent's differential socialization of boys and girls. *Psychological Bulletin, 109*, 267-296.
- Martin, J. L. & Ross, H. S. (2005). Sibling aggression: Sex differences and parents' reactions. *International Journal of Behavioral Development, 29*, 129-138.
- Mathiesen, K. S. & Sanson, A. (2000). Dimensions of early childhood behavior problems: stability and predictors of change from 18 to 30 months. *Journal of Abnormal Child Psychology, 28*, 15-31.

- Mesman, J., & Koot, H. M. (2001). Early preschool predictors of preadolescent internalizing and externalizing DSM-IV disorders. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 40*, 1029-1036.
- Mesman, J., Stoel, R., Bakermans-Kranenburg, M. J., Van IJzendoorn, M. H., Juffer, F., Koot, H. M. & Alink L. R. A. (2009). Predicting growth curves of early childhood externalizing problems: Differential susceptibility of children with difficult temperament. *Journal of Abnormal Child Psychology, 37*, 625-636.
- Modry-Mandell, K. L., Gamble, W. C., & Taylor, A. R. (2007). Family emotional climate and sibling relationship quality: Influences on behavioral problems and adaptation in preschool-aged children. *Journal of Child and Family Studies, 16*, 61-73.
- O'Brien, M., (2005). Shared caring: bringing fathers into the frame. Manchester, UK: Equal Opportunities Commission. In Lamb: the role of the father in child development, 2010. Vijfde editie New Jersey: Wiley & Sons Inc.
- Olson, S. L., Bates, J. E., Sandy, J. M. Lanthier, R. (2000). Early developmental precursors of externalizing behavior in middle childhood and adolescence. *Journal of Abnormal Child Psychology, 28*, 119-133.
- Pleck, J. H. & Masciadrelli B. P. (2004). Parental involvement: levels, sources and consequences in M. E. Lamb (Ed.). *The role of the father in child development*. New Jersey: John Wiley and Sons. 4th edition.
- Putnam, S. P., Gartstein, M. A., & Rothbart, M. K. (2006). Measurement of fine-grained aspects of toddler temperament: The Early Childhood Behavior Questionnaire. *Infant Behavior & Development, 29*, 386.
- Rothbart, M. K., Ahadi, S. A., Hershey, K. L., & Fisher, P. (2001). Investigations of Temperament at three to seven years: the Children's Behaviour Questionnaire. *Child Development, 72*, 1394-1408.

- Rothbaum, F., & Weisz J.R. (1994). Parental caregiving and child externalizing behavior in non-clinical samples: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 116, 55-74.
- Schaffer, H. R. (1996). *Social Development*. UK: Blackwell Publishers Ltd.
- Scher, A. (2001). Mother-child interaction and sleep regulation in one-year olds. *Infant Mental Health Journal*, 22, 515-528.
- Schoppe-Sullivan, S. J ., Diener, M. L., Mangelsdorf, S. C., Brown, G. L., McHale, J. L., & Frosch, C. A. (2006). Attachment and sensitivity in family context: the roles of parent and Infant gender. *Infant and Child Development*, 15, 367-385.
- Shaw, D. S., Keenan, K., & Vondra, J. I. (1994). Developmental precursors of externalizing behavior: Ages 1 to 3. *Developmental Psychology*, 30, 335-364.
- Shaw, D. S., Owens, E. B., Vondra, J. I., Keenan, K. & Winslow, E. B. (1996). Early risk factors and pathways in the development of early disruptive behavior problems, *Development and Psychopathology*, 8, 679.
- Shaw, D. S., Owens, E. B., Giovanelli, J., & Winslow, E. B. (2001). Infant and toddler pathways leading to early externalizing disorders. *American Journal of Child Adolescence Psychiatry*, 40, 36-43.
- Slomkowski, C., Rende, R., Conger, K. J., Simons, R. L., & Conger, R. D. (2001). Sisters, brothers, and delinquency: Evaluating social influence during early and middle adolescence. *Child Development*, 72, 271-283.
- Sroufe, L. A. (1996). *Emotional Development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sulloway, F. J. (1996). *Born to Rebel: Birth Order, Family Dynamics, and Creative Lives*. New York: Pantheon.
- Teti, D. M., Kim, B. R., Mayer, G., & Countermine, M. (2010). Maternal emotional availability at bedtime predicts infant sleep quality. *Journal of Family Psychology*, 24, 307-315.

- Thomas, A. & Chess, S. (1977). *Temperament and development*. New York: Brunner/Mazel.
- Tremblay, R. E., Japel, C., Perusse, D., Boivin, M., Zoccolillo, M., Montplaisir, J., & McDuff, P. (1999). The search for the age of onset of physical aggression: Rousseau and Bandura revisited. *Criminal Behavior and Mental Health, 9*, 8-23.
- Tremblay, R. E., Nagin, D. S., Seguin, J. R., Zoccolillo, M., Zelazo, P. D., Boivin, M., Perusse, D., & Japel, C. (2004). Physical aggression during early childhood: Trajectories and predictors. *Pediatrics, 114*, 43-50.
- Van den Boom, D. C. (1994). The influence of temperament and mothering on attachment and exploration: An experimental manipulation of sensitive responsiveness among lower-class mothers with irritable infants. *Child Development, 65*, 1457-1477.
- Van Zeijl, J., Mesman, J., Stolk, M. N., Alink, L. R. A., Van IJzendoorn, M. H., Bakermans Kranenburg, M. J., Juffer, F. & Koot, H. M. (2006). Terrible Ones? Assessment of externalizing behaviors in infancy with the child behavior checklist. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 47*, 801-810.
- Van Zeijl, J., Mesman, J., Stolk, M. N., Alink, L. R. A., Van IJzendoorn, M. H., Bakermans Kranenburg, M. J., Juffer, F. & Koot, H. M. (2007). Differential susceptibility to discipline: The moderating effect of child temperament on the association between maternal discipline and early childhood externalizing problems. *Journal of Family Psychology, 21*, 626-636.
- Volling, B. L., Mc Elwain, N. L., Notaro, P. C., & Herrera, C. (2001). Parents' emotional availability and infant emotional competence: Predictors of parent-infant attachment and emerging self-regulation. *Journal of Family Psychology, 16*, 447-465.
- Wenckstern, S., Weizmann, F. & Leenaars, A. A. (1984). Temperament and tempo of play in eight-month-old infants. *Child Development, 55*, 1195-1199.

Ziv, Y., Aviezer, O., Gini, M., Sagi, A., & Koren-Karie, N. (2000). Emotional availability in the mother-infant dyad as related to the infant-mother attachment relationship. *Attachment and Human Development*, 2, 149-169.